

De universiteit van morgen: over wetenschap en politiek

Academische openingsrede door rector Herman Van Goethem, 30 september 2021

Tussen maart 2020 en september 2021 moesten we door de corona-epidemie met zijn allen overschakelen op een crisismodus.

We hebben alles ingezet op de noodzakelijke omschakeling in het onderwijs en namen ook dadelijk de nodige maatregelen voor de vrijwaring van het onderzoek. UAntwerpen bleef in de storm pal overeind staan, omdat we meteen konden rekenen op de zeer grote en gezamenlijke inzet op elk niveau van de organisatie, op onderlinge solidariteit, op gezamenlijk commitment en omnipresente goodwill.

Grote dank aan iedereen, zowel medewerkers als studenten. We zijn heel erg trots op onze experts die vanaf maart 2020 het gezicht werden van onze universiteit. Wat zij met zoveel talent hebben neergezet is het resultaat van het werk en van de inzet van zeer velen, van departementen en faculteiten, van een hele universiteit die gericht inzet op kwaliteit en excellentie. We stàan er als universiteit, meer dan ooit, en kunnen samen fier zijn deel uit te maken van deze zo bijzondere werkomgeving.

Naast dankbaarheid is er ook flink wat emotie. Wat voor milieurampen geldt is ook zo bij de coronapandemie: ze trof vooral de meest kwetsbaren. We hebben er gericht naar gestreefd om zorgzaam met elkaar om te gaan. De inzet voor studenten en collega's vroeg om intense communicatie en waakzame begeleiding, waarbij we informele netwerken opbouwden in antwoord op de verschraving van onze fysieke interactie.

Corona is overigens niet voorbij, en de weerslag durft met vertraging toeslaan. Laten we dus waakzaam blijven, en extra geduldig en extra zorgzaam met elkaar omgaan.

Indien de coronapandemie zeer onverwacht was, dan geldt dat minder voor andere uitdagingen die zich, eveneens in 2020-2021, in alle scherpheid en intensiteit hebben gesteld: de klimaat- en milieuproblematiek, Global Health, *fake news* en pseudocommunicatie, Black Lives Matter en het vraagstuk van 'dekolonisering', de geopolitieke transitie,... Ook uitdagingen van deze aard zullen een grote impact hebben op de universiteit van morgen.

Laten we vanuit die contexten ingaan op het thema van deze academische rede, over wetenschap en politiek en de universiteit van morgen.

1. Over wetenschap

1.1. Waardenvrije wetenschap?

We kijken terug op een heel bijzondere periode. Door de coronapandemie kregen massaal veel burgers voor het eerst een unieke kijk op de interne keuken van wetenschappers, die creatief omgaan met ingrediënten. De kennis van wetenschapsbeoefening is enorm toegenomen. Naast inzicht in virussen, vaccins en mutaties, werden zeer velen via media allerhande ingewijd in basisaspecten van wetenschappelijk onderzoek zoals daar zijn:

vraagstellingen en voortschrijdend inzicht, systeemdenken en interdisciplinariteit, statistiek en kansberekening.

Facts, only facts blijkt veel complexer dan velen dachten. Omdat het virus onbekend was werden eerst per analogie theorieën en modellen gehanteerd, die men dan gaandeweg bijstuurde aan de hand van data. Meetbare data, daar ging het om.

Cruciale *feiten* zijn op dit moment wel de volgende. Ten eerste: de oversterfte in België in 2020 bedroeg 18 000 personen; dat is een ordegrrootte vergelijkbaar met grote slachtoffergroepen in België in 1940-1944.

Ten tweede: uit een recent onderzoek over long-Covid waarin 273 000 Covid-19 survivors werden betrokken, blijkt dat in de periode tussen 3 en 6 maanden na de eerste ziektedag, 37% van hen nog steeds met minstens één ernstig ziektesymptoom te maken had.¹ Wie de ziekenhuisopname overleeft, heeft dus een flinke kans om langdurig ernstig ziek te zijn.

Ten derde: uit de ziekenhuisopnamen blijkt ten overvloede dat vaccineren heel vaak helpt, waarbij de uitermate kleine risico's verbonden aan vaccinatie niet opwegen tegen de zeer grote risico's van besmetting bij niet-vaccinatie.

Je kan nu zulke feiten enkel met stelligheid poneren wanneer ze teruggaan op data, en die werden maar langzaam vergaard. Blijft natuurlijk het probleem van de communicatie.

Nu mogen zulke feiten dan al vaststaan, de origine van wetenschapsbeoefening is in een eerder stadium te situeren: wetenschap start immers vanuit een vraagstelling, vanuit een keuze. Die is zelden waardenvrij. De experts die werden ingeschakeld, konden dit doen omdat de politiek het eens was met hun premissen: je moet het virus niet laten woekeren maar bestrijden, vanuit bestaande modellen en meetbare data. Die keuze maakte dat vervolgens bepaalde accenten wel werden gelegd, bepaalde vragen wel werden gesteld, en andere minder of niet.

Kortom, ook 'exacte' wetenschap is echt niet waardenvrij.

1.2. Zoekende wetenschappers in een complexe wereld

Wetenschap is ook zoekend. Burgers krijgen vandaag te zien hoe de corona-expertise van dag tot dag evolueert, met successen en tegenslagen, met projecties en noodzakelijke correcties. Wetenschap is ook complex. Laten we dieper ingaan op de *wicked problems* van vandaag.

We zijn in een periode aanbeland waarin we op cruciale domeinen de overgang beleven van monocausaal beleid naar complexe geclusterde problemen. Een voorbeeld. In de jaren 1970 werd watervervuiling een samenlevingsissue. De wetenschap reikte onderzoek en instrumenten aan, de politiek besliste, en we kregen nadien schone waterlopen met opnieuw leven in de rivier. Dat is erg belangrijk, maar vandaag is ook het besef doorgedrongen dat een heel complex beleidsdomein zoals milieu om een holistische benadering vraagt.

Die complexiteit dringt zich sterk op. Tegen 2050 moeten we een circulaire economie neerzetten, waarin de biodiversiteit wordt beschermd en hersteld, en dat met een koolstofarm en duurzaam gebruik van de grondstoffen. Circulaire economie, biodiversiteit,

---

¹ Taquet et al. (PLoS Medicine, 2021) analyseerden de gegevens uit de elektronische medische dossiers van 273.618 patiënten in de Verenigde Staten met de diagnose COVID-19 en schatte het risico op langdurige COVID-kenmerken in tot 6 maanden na een diagnose van COVID-19. De auteurs vergeleken het risico op lange-COVID-kenmerken in verschillende groepen binnen de bevolking. Uit het onderzoek bleek dat meer dan 1 op de 3 patiënten een of meer kenmerken van lang-COVID had geregistreerd tussen 3 en 6 maanden na een diagnose van COVID-19. (Met dank aan Niel Hens.)

CO₂-reductie... het zijn prioritaire keuzes met een heel complexe omvang! Het gaat namelijk om het herdenken van de hele samenleving.

We zijn trouwens amper begonnen met de uitvoering van de belangrijke Europese Green Deal, of ook andere prioriteiten dringen zich op. Ook Global Health komt nu hoog op de agenda, in een crisis die ook vele andere beleidsmatige vraagstukken op de voorgrond catapulteert zoals herdenken van productieketens (en dus het bijstellen van de vrije markt), of ook het herdenken van noties zoals BNP en begrotingsbeleid.

1.3. Neutrale wetenschappers?

In deze complexe thema's stelt de vraag naar de verhouding tussen wetenschap en politiek zich in alle scherpste. Nemen we opnieuw de coronapandemie. In alle landen is er een lastig spanningsveld tussen experts en politici, met uiteraard veel wrijvingen, want deze situatie is onuitgegeven. In elk geval leeft een ruim gedeelde consensus over het feit dat experts moeten informeren terwijl de politiek beslist. Geen regering van technocraten.

Informeren, jawel, maar moeten wetenschappers ook niet *bepleiten* wanneer ze zelf van iets overtuigd zijn? En moeten ze, vanuit hun overtuiging, ook niet *waarschuwen*? Het doet me wat denken aan wat de Britse constitutionalist Walter Bagehot in 1867 schreef over de Britse monarchie: ze kan zelf niets opleggen of afdwingen maar ze heeft wel 'the right to be consulted, the right to encourage, the right to warn'. Professoren zijn helemaal geen koning maar er zijn wel gelijkenissen in het adviesmechanisme dat speelt. De wetenschapper kan worden geconsulteerd, hij kan dan aansporen en dus bepaalde keuzes bepleiten, en hij kan ook waarschuwen.

Wat de geheimhouding betreft is de situatie wel heel anders! De koning wordt afgeschermd en mag niet naar buiten treden met zijn mening, want dan kan hij in opspraak komen en worden afgezet. Hoe anders de wetenschapper! Deze kan in een storm belanden.

Geheimhouding is ook niet bepaald datgene wat we nastreven. In regel is ons onderzoek publiek. De grote maatschappelijke uitdagingen waarover we worden geraadpleegd, zijn ook het voorwerp van maatschappelijke debatten waaraan wij ook deelnemen.

Gouden regels voor de onderzoeker. Eén: spreek enkel publiek vanuit je functie over datgene waarover je expertise hebt. Twee: combineer zo precies mogelijke antwoorden aan de kunst der diplomatie. Drie: vermijd zo mogelijk publieke partijpolitieke affiliatie, omdat dit de schijn van partijdigheid kan wekken en zo de inschatting van de waarde van je onderzoek kan ondermijnen. De universiteit moet daarom ook afstand houden van de politiek.

2. Universiteit en politiek

Onze samenleving is gefundeerd op democratie, mensenrechten en vrije meningsuiting. Daaraan beantwoordt dan een bepaald type universiteit, dat anders is dan bijvoorbeeld in Iran of China. Aan de Belgische universiteiten kunnen wetenschappers zowel in hun onderzoek als op het publieke forum dus alle mogelijke standpunten innemen, bijvoorbeeld over kerncentrales, biolandbouw, fossiele brandstoffen, openbaar vervoer en verkeersstromen, armoedebeleid, migratie, euthanasie, enzovoort. Daarom ook mag de regenboogvlag echt wel naast de Europese, Belgische en Vlaamse vlag wapperen: ze staat dan voor de erkenning van

diversiteit in de samenleving, in al zijn vormen. Dit is een van de fundamenten van het Vlaamse, Belgische en Europese onderwijssysteem.

Zijn er dan geen grenzen in de wetenschapsbeoefening aan onze universiteiten? Zeker wel. Ten eerste geldt de mensenrechtentoets, zoals die op vraag van de vijf Vlaamse rectoren in 2019 in de schoot van de VLIR werd uitgewerkt.² Onderzoekers en beleidsverantwoordelijken krijgen te maken met mensenrechtenvragen: bij samenwerkingen in een bepaald land, met een partneruniversiteit, met individuele onderzoekers. Cruciaal daarbij is het volgende: we passen de mensenrechtentoets niet toe op het niveau van een land of een regime, maar wel op het niveau van potentiële en actuele partners en activiteiten binnen de universitaire samenwerking. Het mensenrechtencharter dat de Vlaamse universiteiten hebben goedgekeurd, vertrekt dus vanuit het basisbeginsel dat de mensenrechtentoets project per project wordt toegepast. Bij de inschatting daarvan kan ook de aard van de instelling een rol spelen om te concluderen dat het voorliggende project al dan niet groen licht krijgt.

Een actiegroep kan wel stelling innemen tegen een land, maar 'de universiteit' doet dat niet (tenzij bij een wettelijk opgelegde boycot). Het is niet de rol van onze universiteit om zulke standpunten in te nemen. UAntwerpen is geen politieke actiegroep of partij, is geen activistische organisatie. Wel wordt vanuit ons pluralisme verwacht dat de maatschappelijke vragen docenten en studenten inspireren in colleges en daarbuiten, in een context van academische vrijheid. Ze formuleren standpunten en opinies in eigen naam.

Alleen de rector kan namens de hele universiteit spreken. Dat doet deze uiteraard binnen de contouren van de missie en visie van de universiteit, waarbij de Raad van Bestuur toeziet. Het lijkt me daarom logisch dat de Antwerpse rector, zowel wat de universiteit als de samenleving betreft, sterk de nadruk legt op samenlevingsopbouw vanuit een inclusieve attitude waarin diversiteit als een meerwaarde wordt aanzien en waarbij, binnen de grenzen van de wet, plaats is voor alle opvattingen en religies. Dit sluit immers aan bij het concept van 'actief pluralisme' zoals vermeld in de basisopdracht van onze universiteit.

Als het om de fundamenten van de eigen samenleving gaat, kan de universiteit als universiteit zich dus soms wel doen gelden. In die context nemen de vijf Vlaamse rectoren heel uitzonderlijk wel eens gezamenlijk standpunt in. Het is in elk geval altijd behoedzaam balanceren.

Ik vat even samen. Wetenschap is niet waardenvrij, wetenschap is zoekende en de problemen zijn complex. Wanneer wetenschappers worden geconsulteerd, informeren ze niet alleen maar ze kunnen ook bepleiten en waarschuwen.

Ook de universiteit waaraan zij werken is niet waardenvrij. In Vlaanderen en België is ze gebouwd op de diepe fundamenten van onze democratische samenleving.

Nu roept dit alles ook vragen op over de globale besluitvorming waaraan wij participeren. Welke plaats nemen wij daarbij in, vanuit de bijzondere relatie tussen wetenschap en politiek? Onder onze ogen tekent zich niet enkel een veranderende wereld af, maar ook een wijzigende besluitvorming, waarbij steeds meer actoren vanuit diverse groepen hun verantwoordelijkheid opnemen. Daar is een woord voor: *multi-level governance*. Welke actoren spelen dan wel een rol in deze systeemverandering?

---

² <https://vlir.be/nieuws/mensenrechtentoets/>

3. Over systeemverandering

3.1. Universiteiten en onderzoekscentra

Als we het hebben over ‘de wetenschapper die adviseert’, dan gaat het in werkelijkheid om ganze teams, in universiteiten en onderzoekscentra. Staande voor de grote maatschappelijke uitdagingen is samenwerking en interdisciplinariteit meer dan ooit noodzakelijk.

We hebben aan UAntwerpen de interdisciplinariteit in het onderwijs versterkt door de introductie van de korfvakken; deze weg moeten we verder opgaan. Onze facultaire structuren staan soms het uitbouwen van meer interdisciplinair onderzoek in de weg; laten we die belemmeringen zoveel mogelijk wegwerken. Cruciaal is voorts de structurele ontwikkeling van een sterk interfacultair niveau. Instituten zoals IMDO en USI zijn belangrijke proeftuinen die kunnen uitgroeien tot volwaardige interdisciplinaire spelers in de universitaire organisatie.

Nu wachten onderzoekers en docenten niet op zulke hervormingen. Ze zoeken elkaar op en brengen nu al *bottom up* over alle disciplines heen expertise samen rond belangrijke en complexe maatschappelijke kwesties. Zo ben ik als rector trots en dankbaar om de vele collega’s die ons een klimaatactieplan hebben aangereikt. Een ander mooi voorbeeld van interdisciplinariteit is het recente boek *Van klimaatverandering naar systeemverandering*, waarin collega’s van overal deze thematiek overdenken.³ Inderdaad, het gaat om systeemverandering!

3.2. Nationale overheden en monocausale issues

Ook de nationale overheden zijn uiteraard belangrijke spelers in het landschap van *multi-level governance*. In het Europese model spelen zij een cruciale rol in de uitbouw van de infrastructuur van het eigen land, met als kernelementen de openbare orde en veiligheid, en dan ook sectoren zoals het onderwijs, de gezondheidszorg, sociale zekerheid, de cultuursector. Landen zullen na de coronapandemie ook meer dan vroeger investeren in strategische economische sectoren, zoals de productie van geneesmiddelen of basisvoorzieningen zoals elektriciteit.

Nu zijn dat allemaal behoorlijk monocausale issues, en daar is het democratische model met zijn politieke partijen goed in beslagen. Daar heb je natuurlijk wel een heldere staatsstructuur voor nodig, en wat dat betreft zijn we in België niet bepaald verwend... Universiteiten zijn in elk geval goed geplaatst om de overheden in dat alles te adviseren. Zoals ook studiediensten van politieke partijen dat kunnen doen.

3.3. Multi-level governance en multi-causale issues

Van een heel andere orde zijn de geclusterde multi-causale problemen zoals biodiversiteit, CO₂-uitstoot, pandemieën of ook vluchtelingenstromen. Daar kunnen oplossingen enkel worden aangereikt vanuit internationale samenwerking, op elk niveau. We kijken dan uiteraard naar politieke actoren zoals Europa, de G7, de Verenigde Naties enzovoort.

---

³ *Van klimaatverandering naar systeemverandering. Een veelzijdige blik op een complexe globale uitdaging*, S. Vicca en A. Crabbé (red.), UPA, Brussel, 2021.

Maar ook andere actoren spelen een heel belangrijke rol. Hierna enkele voorbeelden uit de bonte wereld van multi-level governance. Wie is zo allemaal actief op de bouwwerf van onze toekomst?

Er is ten eerste het internationale netwerk van wetenschappers. Wanneer de aanpak van de coronapandemie landen intern en extern kan verdelen, dan zag je die verdeeldheid niet onder de wetenschappers. Virologen, infectiologen, bacteriologen en wat dan ook, welke technieken ze allemaal ook gebruikten, ze vonden elkaar haast dadelijk in een mondiaal netwerk van kennisuitwisseling waarin grote consensus bewaard bleef. Internationale kennisnetwerken sturen vandaag het beleid mee aan.

Zo hebben ook economische experts over de landen heen de euromunt neergezet en het Europese economische beleid aangestuurd, waarbij de bankencrisis uit 2008 overwonnen werd en waarbij recent de coronacrisis een hefboom was voor wat zij al lang bepleitten, de invoering van Europese obligaties.

Andere krachtige nationale en internationale netwerken met topexpertise zijn bijvoorbeeld de bedrijven. De mindshift in de bedrijfswereld in de laatste vijf jaar is enorm. Het moeilijk vatbare containerbegrip 'duurzaamheid' wordt er op elk niveau overdacht. Dat bedrijven deze beweging maken heeft ook veel te maken met het feit dat zowel hun personeelsleden als de klanten dit van hun bedrijf verwachten.

Zoals wetenschappelijke netwerken fundamenteel kunnen bijdragen aan het oplossen van de *wicked problems*, zo kan dus ook de bedrijfswereld dat, ook al omdat het om een gigantisch grote speler gaat. Waarbij ook de druk van onderuit een belangrijke factor is.

Dat laatste leidt ons naar de andere kant van het spectrum, met ook daar belangrijke spelers die ertoe kunnen bijdragen de geclusterde problemen aan te pakken.

De globalisering van de wereld bevindt zich op een keerpunt. Nemen we de lange productieketens en het *just in time* beheer van voorraden: dit is eigen aan de mondialisering van de vrije markt, maar de coronapandemie laat zien dat we die wereld toch heel anders moeten organiseren.

In de voorbije jaren groeide bovendien het inzicht dat globale problemen ook decentraal kunnen worden opgelost. Daarbij verwijs ik naar Elinor Ostrom, die voor haar analyse van bestuur door *commons* in 2009 de Nobelprijs Economie kreeg. Ze toonde aan dat een globaal publiek goed tot stand kan komen door lokale, decentrale oplossingen. Het succes van zulke decentrale oplossing werkt aanstekelijk zodat ook andere regio's steeds meer voor die oplossing kiezen.

Wat zich aandient is een opwaardering van kleinere clusters, die tekenend zijn voor een zekere deglobalisering. Ik denk dan, bijvoorbeeld, aan maatschappelijke ecosystemen: een complex geheel van samenhangende interacties in een bepaald gebied zonder duidelijke grenzen.

Nemen we de regio Antwerpen. Hoe groot is die eigenlijk? Wanneer je de gezondheidszorg als focus neemt, dan heeft deze regio een reikwijdte van zo'n 1,2 miljoen mensen – diep in het Waasland, richting Brussel, tot in Zuid-Nederland. Dat valt samen met de scope van de Universiteit Antwerpen: bij de gerankte universiteiten van hoog niveau heb je wereldwijd een universiteit per 1 miljoen inwoners. Er is dus een ruime regio Antwerpen, een in vele opzichten samenhangend gebied, met fluïde grenzen. In zulk ecosysteem kunnen private actoren, bedrijven, kennisinstellingen zoals de universiteit en de hogescholen, groepen uit de civiele maatschappij en het middenveld, samen met de stedelijke autoriteiten heel wat neerzetten,

waarbij het eigen regionale ecosysteem wordt uitgebouwd tot een klimaat- en mensvriendelijke regio, waarin bijvoorbeeld energie onderling wordt uitgewisseld, waarbij we de ruimtelijke ordening hertekenen met gemengde leefvormen die jong en oud samenbrengen, waarbij zodus de vele expertise die aanwezig is wordt samengebracht in een groot project van cocreatie. Zulk model verhoogt ook de democratische legitimiteit en het draagvlak van de keuzes die worden gemaakt.

Het is een ecosysteem waarin het stedelijke niveau nog aan belang zal winnen. Daar kan immers vlug worden beslist en hebben de beslissingen ook een onmiddellijke impact. In zulk netwerk, hier, heeft ook UAntwerpen een belangrijke rol te spelen, en die rol nemen we op, als trekker van de regio, om van daaruit in te zetten op Vlaanderen, België en de wereld. Bepaal mee de toekomst, daar staat onze universiteit voor!

De nieuwe wereld staat voor grote uitdagingen, waarbij een goed samenspel tussen wetenschap en beleid kansen biedt voor globale oplossingen. Dat beleid krijgt vorm in de politiek, maar ook op vele andere niveaus, als daar zijn internationale wetenschappelijke netwerken, de wereld van business en bedrijven, of ook de vele ecosystemen die zich ontwikkelen vanuit de gezamenlijke inzet van onderuit. De universiteiten en de hogescholen hebben een grote rol in dat alles te spelen. Maar dat geldt nog meer voor de studenten. Want de wereld van morgen is hùn wereld. En zij zijn jonge mensen die met frisse blik en wars van cynisme kennis opnemen en inzicht opdoen, om weldra hun vleugels in de wereld uit te slaan en verantwoordelijkheid op te nemen.

Beste studenten. Van harte proficiat bij het begin van dit academiejaar. 'Proficiat' betekent ook 'het ga u goed'. Ik wens jullie een fantastisch jaar toe, vol heerlijke en rijke ervaringen in een wereld die ook veel meer is dan kennis en wetenschap!